

Problém vztahu religiozity a anomie*

TOMÁŠ KATRŇÁK**

Škola sociálních studií Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity, Brno

The Problem of the Relation between Religiousness and Anomie

Abstract: This study is based on the presumption of a similar distribution of religiousness and anomie in the same categories of social stratification. The author specifically discusses Catholic religiousness and anomie in Srole's context. The aim in this study is to explain the high degree of Catholic religiousness and Srole's anomie present at the same time in the same social categories, such as the elderly, the poor, the lower class and those with lower educational background.

Sociologický časopis, 1998, Vol. 34 (No. 1: 87-97)

Úvod do výzkumného problému, aneb teoretická východiska artikuluující předpoklad práce

V nedávno publikované stati [Rabušic, Mareš 1996] byl do české sociologie uveden metodologický nástroj vytvořený v padesátých letech na půdě americké sociologie [Srole 1956] pro měření anomie. Autory bylo konstatováno,¹ že „Sroleův index anomie funguje i v českém prostředí“ [Rabušic, Mareš 1996: 185]. Sroleův index anomie² byl použit v českém prostředí dvakrát. Jednou na souboru brněnské populace během listopadu 1994 a podruhé v červnu 1995 na souboru celé České republiky. V obou případech se jednalo o reprezentativní soubory a v obou případech byly zjištěny velmi podobné výsledky, které naznačují, že „v české populaci existuje nemalý podíl těch, kteří mohou být na základě Sroleho testu anomie označeni jako anomické osoby“ [Rabušic, Mareš 1996: 180].

Anomické pocity, jak zjistili autoři, nejsou v české společnosti rozloženy rovnoměrně, nýbrž varíují ve vztahu s určitými proměnnými. Obecně lze konstatovat, že se tyto pocity zvyšují směrem k menším sídlům, se vzrůstajícím věkem jedinců a s klesající úrovní jejich vzdělání. Dále se zvyšují s přiřazením se k nižší třídě a se vzrůstajícími pocity chudoby. Vyšší anomie se také vyskytuje mezi ekonomicky neaktivními jedinci a

*) Předkládaná stať je zkrácenou a upravenou verzí stejnojmenné bakalářské práce [Katrňák 1997], která byla obhájena na Škole sociálních studií FF MU v Brně v letní semestru 1997. V tomtéž roce byla také oceněna v soutěži o stipendium Inocence Arnošta Bláhy prvním místem. Děkuji všem, kteří mi ať přímo, nebo nepřímo pomohli při jejím vzniku. Zvláště pak mé díky patří vedoucímu práce PhDr. Liboru Musilovi, CSc. a konzultantovi práce Doc. PhDr. Ladislavu Rabušicovi, CSc. Celá práce je dostupná v knihovně ŠSS FF MU v Brně.

***) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Tomáš Katrňák, Merhautova 139, 613 00 Brno.

¹) Na podkladě pečlivého ověření jak vnitřní validizace indexu anomie, tak i validizace vnější, která byla ověřována pomocí předpokládaných vztahů mezi některými proměnnými a pocity anomie.

²) V původním Sroleově kontextu je hovořeno o škále. V mém dalším textu nebudu pracovat s tímto pojmem, nýbrž budu používat pojem Sroleův index anomie (SIA). Proč je přesněji používat pojem index než škála ukázali – opírajíce se o nálezy stati *Anomia and Eunomia: A Methodological Evaluation on Srole's Anomia Scale* [Miller, Buttler 1966] – autoři Rabušic a Mareš ve své práci [1996].

mezi důchodci. Ovšem všechny tyto proměnné nevariiují pouze ve vztahu s anomii, nýbrž i ve vztahu s jinými sociálními fenomény. A jedním z nich je i fenomén religiozity. Podívejme se nyní, jak tyto proměnné působí na religiozitu.³

Výzkumy náboženskosti ukazují [Kadlecová 1965a, 1965b, 1967; Křenek, Pavlincová a Podveská 1982; Foret 1986; Houston 1992; *European...* 1991], že religiozita je v české populaci ovlivňována podobnými proměnnými jako anomie. Věřící mají převahu mezi staršími věkovými skupinami. Autoři Křenek, Pavlincová a Podveská [1982: 127] dokonce konstatují, že „čím je skupina věkově starší, tím je religióznější“. Jednoznačně religióznější jedinci převládají v menších obcích a dle Kadlecové [1965b: 143; 1967] je mezi nimi „katastrofální nedostatek inteligence a lidí s vyšším vzděláním...“. Výzkumy religiozity rovněž naznačují, že existuje přesvědčivý vztah mezi religiozitou a neutěšeným materiálním zabezpečením rodiny. Kadlecová píše, že „mezi lidmi, kteří hodnotí hospodářskou situaci své rodiny jako obtížnou, je jen 10 % ateistů, zato však 50 % věřících“ [Kadlecová 1967: 59; 1965b]. Z hlediska profese vyšší stupeň religiozity převládá mezi zemědělskými pracovníky, ženami v domácnosti a důchodci [Kadlecová 1965b, 1967; Křenek, Pavlincová a Podveská 1982]. Tyto nálezy potvrzuje i Foret analýzou dat výzkumu religiozity, který byl realizován FSÚ v roce 1980, když píše: „Věřící jsou častěji ženy, lidé se základním vzděláním, bez vyučení, pracující rolníci, důchodci a ženy v domácnosti, lidé starší šedesáti let, občané slovenské národnosti nebo žijící na Slovensku, ovdovělí“ [Foret 1986: 70].

Z hlediska výše zmíněných skutečností nyní přistupme k formulaci předpokladu, od něhož se tato práce bude odrážet. Jelikož se zdá, že sociální fenomény anomie a religiozity jsou v české populaci velmi podobně stratifikovány, je tento předpoklad zakotven v poznatku, že *se vzrůstajícím věkem, se snižující se velikostí bydliště, se snižující se úrovní vzdělání a s obecně se snižujícím sociálním a ekonomickým statusem vzrůstá v české populaci na jedné straně míra anomie a na straně druhé míra religiozity.*

Na začátku této stati tedy stojí problém vztahu dvou sociálních fenoménů – anomie a religiozity. Jak jsme viděli, z teorie vyplývá, že se religiozita a anomie vyskytují na stejných místech sociální struktury české společnosti. Cílem této stati je porozumět vztahům mezi religiozitou a anomii z hlediska jejich zakotvení na identickém místě v sociální struktuře společnosti, a takovým způsobem přispět k poznání jejich společenské podmíněnosti. Základní výzkumná otázka práce zní: *Existuje vztah mezi náboženskými postoji a anomii v české populaci? Jaké povahy je tento vztah?*

Ještě dodávám, že oba tyto fenomény byly během historie sociologie několikrát zkoumány, a to ne nevýznamnými sociology. Vycházejí z těchto zkoumání musím ovšem konstatovat, že by se tyto dva fenomény měly jevit „zdravému sociologickému rozumu“ spíše jako vylučující se než jako existující ve stejných sociálních kategoriích.

³) Výzkumů vztahujících se k problému religiozity bylo provedeno u nás několik. Musím ovšem konstatovat, že žádný z nich nemůže nebýt poznamenán dobou svého vzniku. V dalším textu se budu opírat o výzkum Kadlecové [1965a, 1965b, 1967], o výzkumy religiozity realizové v 70. a 80. letech při Federálním statistickém úřadu v Praze [Foret 1986, 1988] a o výzkum provedený v Ústavu pro výzkum společenského vědomí ČSAV v Brně [Křenek, Pavlincová, Podveská 1982]. Jelikož jsem si vědom, že se jedná o výzkumy staršího data, snažil jsem se (do jisté míry) ověřovat jejich hodnověrnost vnějším srovnáním s některými nálezy z novějších, i když nepublikovaných výzkumů *Evangelizace v České a Slovenské republice po odstranění marxistické filosofie* [Houston 1992] a *European Value System Study* [European... 1991].

Sroleův index anomie a tři hypotézy

Než si zformulujeme hypotézy reagující na podobné rozložení anomie a religiozity v české populaci, podívejme se na charakter Sroleova indexu anomie. Srole [1956] – na rozdíl od Durkheima [citováno dle Sedláček 1994] a Mertona [1957], kteří pojímali anomii ze sociologického úhlu pohledu, tedy jako vypovídající o ztrátě sociálních norem, jež dokáží kontrolovat případné jedincovy sklony – uchopuje anomii z pohledu sociálně psychologického. To znamená, že zatímco Durkheim a Merton pojem anomie používali k popisu stavu celé společnosti, Srole ho začíná používat k popisu individuí [Rabušic, Mareš 1996]. „Konceptualizuje totiž anomii jako kontinuum určitého psychologického stavu, psychologické izolace nebo též sociální malintegrace, v němž na jeho jednom pólu má jedinec pocit sounáležitosti s jinými, na pólu opačném pocit vzdálenosti od jiných, pocit odcizení“ [Ibid.: 177]. Slovy samotného Srolea to znamená, že kontinuum eunomie – anomie (to jest nízká – vysoká anomie) reprezentuje „jedincův stav a proniká v jednom svém extrému smyslem pro jeho sounáležitost s druhými ve srovnání s jeho vzdáleností od druhých, s jeho odcizením od druhých, na svém opačném extrému“ [Srole 1956: 711]. Takto uchopenou anomii⁴ Srole převádí do empirické roviny pomocí pěti komponent – vztahujících se jednotlivě k vnímání politického, kulturního a ekonomického systému, k vnímání internalizovaných sociálních norem a hodnot, a k vnímání primárních skupin – a vytváří metodologický nástroj na měření anomie – Sroleův index anomie. V šedesátých letech Struening a Richardson [1965] a taktéž Miller a Buttler [1966] prokazují jeho jednodimenzionálnost a do české sociologie je tento index anomie uveden autory Rabušicem a Marešem [1996], kteří potvrzují jeho jednodimenzionálnost i v české populaci.

Ovšem v odpovědi na otázku, která se táže po obsahu Sroleova indexu anomie, nelze mezi sociology nalézt shodu. Ne všichni jsou totiž přesvědčeni, že Sroleův index anomie měří to, co Srole navrhuje, konstatují Rabušic s Marešem [1996]. Například dle autorů Meiera a Bella [1959] tento index spíše než pocity odcizení měří pocity zoufalství. Middleton [1963] tvrdí, že obsahem Sroleova indexu je kombinace cynismu a pesimismu. Hlaváč [1995] ve své bakalářské práci pojal obsah tohoto indexu jako zobecněný pocit nespokojenosti, či „nešťastnosti“ a dle Rabušice a Mareše [1996: 185-186] se pro české podmínky „zatím ukázalo, že vzhledem k typu proměnných, s nimiž je Sroleův test anomie pozitivně korelován, by tento index mohl indikovat jistý typ sociální frustrace, znechucení a pesimismu“. V této stati proto nebudu pojímat ve třech níže nastíněných hypotézách obsah pojmu anomie uchopený Sroleem zcela homogenně. V každé ze tří hypotéz je obsah tohoto pojmu vymezen odlišně.

Dle *hypotézy H1*, která je opřena o deprivanční teorii religiozity nastíněné autory Glockem, Ringerem a Babbieem v knize *To Comfort and to Challenge: A Dilemma of Contemporary Church* (1967) [cit. dle Babbie, Halley 1994], Sroleův index anomie v českých podmínkách testuje *pocity sociální deprivace*. Tato hypotéza zní následovně: *Anomie (v tomto případě sociální deprivace) ovlivňuje přímo religiozitu. Určité sociální podmínky generují pocity anomie a náboženství slouží jako východisko z bezútěšné situace, čímž je podporována jeho existence*. Tuto hypotézu bychom mohli pojímat jako hypotézu vypovídající o vzniku náboženskosti. Anomii v tomto případě pojímám jako příčinu, to znamená nezávisle proměnnou, která ovlivňuje existenci religiozity jedinců,

⁴) Zůstává samozřejmě otázkou, proč Srole pro svůj koncept použil názvu anomie. Vazba mezi Sroleovým pojmem anomie a pojmem anomie v chápání Durkheima a Mertona není zcela jasná.

jež je pojata jako proměnná závislá. Ovšem v kontextu hypotézy H1 jedince, kteří se jeví jako anomičtí na Sroleově indexu anomie, považují za sociálně deprivované. To znamená, že při platnosti hypotézy H1 bychom mohli za obsah Sroleova nástroje považovat pocity sociální deprivace.

Podle *hypotézy H2* Sroleův index anomie v našich podmínkách testuje, jak již naznačili Rabušic a Mareš [1996], *pocity znechucení a pesimismu* vůči společnosti. Hypotéza H2 zní následovně: *Religiozita ovlivňuje přímo anomii (v tomto případě pocity znechucení a pesimismu vůči společnosti). Tradiční postoj generuje religiozitu, která upevňuje náhled na společnost, odvíjející se od odlišných hodnot a norem. Existuje napětí mezi náboženskými hodnotami a normami a hodnotami a normami, které preferuje majoritní společnost. Religiozitu v tomto případě pojímám jako nezávisle proměnnou, anomii jako proměnnou závislou. Je ovšem nutno zdůraznit, že jedince, kteří by tuto hypotézu potvrdili, bychom nemohli považovat za anomické, tedy v původním Durkheimovském kontextu za beznormové a v Sroleově kontextu za odcizené a vzdálené od druhých. Nemůžeme hovořit o tom, že by normy u nich neexistovaly, a pokud bychom chtěli hovořit o jejich odcizení, je důležité mít na zřeteli otázku vůči komu a čemu. Normy u nich existují, ale jsou odlišné od norem, jež s sebou přináší nově se konstituující česká společnost. Vědomí těchto odlišných norem u nich vytváří pocity sounáležitosti se skupinou, náboženskou organizací, nikoli však s majoritní a mocensky prosazovanou kulturou.*

A podle *hypotézy H3* v české společnosti Sroleův index anomie testuje *pocity vzdálenosti a odcizení*, čímž vypovídá o nejasnosti pravidel jednání ve společnosti. Tato hypotéza H3 zní následovně: *Anomie a religiozita se ovlivňují nepřímo. Určité sociální podmínky jsou na jedné straně ve vztahu s religiozitou a na straně druhé s anomii. Jedinci se ve specifických sociálních podmínkách jeví buď anomičtí, nebo religiózní. Hypotéza H3 předpokládá dva extrémy s ne normálním statistickým rozložením jevů anomie a religiozity v nejanomičtějším a nejreligióznějším sociálních kategoriích. Na straně jedné předpokládá nerovnoměrné rozložení anomie v sociálních kategoriích, jako jsou starší jedinci, nižší třída, nižší vzdělání a menším sídlo. Na straně druhé rovněž předpokládá nerovnoměrné rozložení religiozity v těchto sociálních kategoriích. Z hlediska proměnných, které varíují jak s anomii, tak s religiozitou podobným způsobem, by měla být dle této hypotézy u religiózních jedinců naměřena nízká míra anomie a u jedinců nereligiózních míra anomie vysoká. Pokud by religiozita snižovala Sroleovu anomii, znamenalo by to, že Sroleův index anomie vypovídá nějakým způsobem i o Durkheimově anomii, tedy o stavu, kdy přestávají platit normy. Poskytuje-li náboženství jasnou představu o okolním světě a artikuluje-li morální normy u jedinců, měl by Sroleův nástroj vypovídat o ztrátě těchto norem, o jakési „utopenosti“ až odcizenosti jedince ve světě.*

Operacionalizace pojmů

Pro uchopení anomie v empirické rovině jsem použil Sroleův index anomie. Nálezy, z nichž vychází první část předpokladu práce, byly zachyceny na tomto nástroji. Druhá část předpokladu této práce vychází z měření religiozity. Musel jsem tedy zkonstruovat nástroj na její měření. Jsem si zcela vědom, že předmětem mého měření se nestala religiozita obecně, ale její koncept, mnou definovaný.

V bakalářské práci [Katrňák 1997] jsem obsah pojmu religiozity definoval jako stupeň a typ závazku k náboženským hodnotám a normám [Johnstone 1983], který se

může projevovat jak v jednání, tak v myšlení jedinců. Jelikož je v české populaci převážná většina osob katolického vyznání,⁵ rozhodl jsem se měření obecného pojmu religiozity zúžit na měření pojmu katolická náboženská. Typ závazku byl tedy katolický. Abych mohl postihnout stupeň závazku, sledoval jsem dva znaky – *náboženské chování* a *náboženské vědomí*.⁶ Pro měření každého znaku jsem použil čtyři indikátory. Z těchto indikátorů jsem zkonstruoval index katolické religiozity, který obrazel míru závazku ke katolickým hodnotám a normám.⁷

Výzkum jsem realizoval v obci do dvou tisíc obyvatel, kde je dostupnost mnou sledovaných jevů – anomie a religiozity – nejvyšší [Rabušic, Mareš 1996; Kadlecová 1967]. Jelikož bylo pro mé zkoumání nejpříhodnější podobné zastoupení katolíků a nekatolíků ve vesnické populaci, hledal jsem tuto populaci v okrese Vyškov, který má jednu z nejnižších úrovní religiozity [Foret 1987]. Nízká míra religiozity za okres dávala tušit, že najdu vesnici, v níž by se aspoň dvě pětiny obyvatel nehlásily ke katolické církvi. Musím konstatovat, že v okolních okresech Jihomoravského kraje se vesnice tohoto druhu hledala velmi obtížně.

Z obcí okresu Vyškov do dvou tisíc obyvatel jsem pro realizaci výzkumu vybral obec Křenovice, která byla svým počtem obyvatel dosti velká pro realizaci výzkumu a v níž se při sčítání lidu v roce 1991 přihlásilo ke katolické církvi 60 % obyvatel [Výsledky... 1992]. V obci jsem provedl systematický náhodný výběr a celé šetření jsem zařadil pod hlavičku případová studie obce Křenovice. To znamená, že mnou zjištěné výsledky jsem nezobecňoval na okolní obce.

Vztah religiozity a anomie ve světle empirických dat – která z hypotéz platí?

Z hlediska rozložení anomických pocitů se potvrdily nálezy, v nichž jsem zakotvil první část předpokladu práce a které byly nalezeny v celé české společnosti. I v křenovické populaci platilo, že jedinci starší, chudší, méně vzdělanější a z nižších tříd mají vyšší stupeň anomie než jedinci mladší, bohatší, s vyšším vzděláním a z vyšších tříd. Shrnu-li nálezy, které jsem zachytil indexem religiozity, lze prohlásit, že se potvrdily závěry z dřívějších výzkumů religiozity [viz Kadlecová 1967; Křenek, Pavlincová a Podveská 1982], a to znamená, že se potvrdila druhá část předpokladu práce. V Křenovicích byl největší podíl náboženských jedinců mezi starými lidmi – důchodci, mezi jedinci s ne

⁵) Tuto skutečnost potvrzují všechny prameny zabývající se religiozitou v české populaci, s nimiž jsem měl možnost se setkat [viz Kadlecová 1965a, 1965b, 1967; Křenek, Pavlincová a Podveská 1982; *European...* 1991; Houston 1992]. V převážné většině je uváděno, že k římsko-katolické církvi patří, nebo se k ní hlásí, něco přes 40 % obyvatel z celé ČR, a že příslušníci protestantských církví jsou vůči katolíkům v menšině (asi 6 až 8 %).

⁶) Takto dělený obsah pojmu religiozita nalezneme ve všech učebnicích sociologie náboženství [viz Johnstone 1983, Roberts 1984, McGuire 1981, Ugrinovič 1974, ale také Kadlecová 1967].

⁷) Podrobněji o měření katolické religiozity a o indikátorech viz metodologickou kapitolu bakalářské práce [Katrňák 1997]. Pro znak náboženské chování jsem použil tyto čtyři indikátory: **frekvence návštěv kostela (účast na shromáždění věřících)*; **frekvence modlení se doma nebo jinde v soukromí*; **účast na zpovědi*; **finanční přispívání na církev*. Pro znak náboženské vědomí byly zformulovány následující čtyři indikátory: **důležitost náboženství pro osobní život*; **rozhodnutí o tom, zdali se považuje za náboženského člověka*; **víra v Boha*; **příklon k náboženskému, nebo k vědeckému výkladu světa*.

příliš vysokým vzděláním, mezi chudými a lidmi z nižší třídy. Po těchto zjištěních ověřujících předpoklad práce jsem mohl přistoupit k testování hypotéz.

Hypotézu H1 o tom, že religiozita slouží jako východisko pro sociálně deprivované osoby, jsem se rozhodl – pro její nesnadnou uchopitelnost v empirické rovině – netestovat.⁸ Testoval jsem pouze hypotézu H2 a hypotézu H3. Při platnosti hypotézy H2, která vypovídá o religiózních jedincích jako o anomických a která artikuluje normativní a hodnotový rozpor mezi náboženskou skupinou a majoritní společností, by měla v mém souboru se vzrůstající mírou religiozity vzrůstat také míra anomie. S odkazem na Mizruchia [1960] lze konstatovat toto: Při platnosti hypotézy H2 by se u anomicko-religiózních jedinců měl objevovat i jakýsi odstup od okolní společnosti, který by měl vést až k jejich sociální izolaci. Sociální izolace by pak mohla stát za jejich odlišným pojetím hodnot a norem, které by paradoxně mohlo zpětně spoluvytvářet tuto izolaci. Na základě odlišného pojetí hodnot a norem by mělo tudíž docházet k menší či větší tenzi mezi náboženskou skupinou a společností.

Tabulka 1. Sroleův index anomie podle religiozity v procentech v obci Křenovice (N = 216)

religiozita	Sroleova anomie			
	nízká (eonomie)	střední (semianomie)	vysoká (anomie)	průměrná míra anomie
nereligiózní	21	43	36	2,83 (N = 81)
nevyhranění	35	39	26	2,31 (N = 72)
religiózní	43	41	16	2,03 (N = 63)

Poznámka: Koeficient pořadové korelace Spearmanovo $\rho = -0,22$, těsnost vztahu je zobecnitelná na hladině významnosti 0,001; průměrnou míru anomie jsem vypočítal z hodnot nekolapsovaného kontinua Sroleova indexu.

Ovšem tabulka 1 platnost hypotézy H2 v křenovickém souboru vyvrací. Z respondentů, kteří jsou religiózní, je pouze 16 % s vysokým stupněm anomie. Střední stupeň anomie má 41 % těchto respondentů a nízký stupeň anomie má dokonce 43 % religiózních respondentů. Tuto tendenci potvrzuje i záporná hodnota koeficientu pořadové korelace a snižující se průměrná míra anomie podle vzrůstajícího stupně religiozity. Data sebraná v křenovické populaci tedy nepotvrzují výrok o tom, že se vzrůstající mírou religiozity vzrůstá také míra anomie, nýbrž naopak. Potvrzují formulaci hypotézy H3, že religiozita a anomie jsou v negativním vztahu. Tuto skutečnost potvrzují i následující zjištění: V Křenovicích platí výrok o tom, že se vzrůstající mírou religiozity vzrůstá také spokojenost respondenta s jeho životem ve společnosti.⁹ A jelikož se vzrůstající mírou anomie klesá spokojenost respondenta s jeho životem ve společnosti,¹⁰ je tímto způsobem vyloučena platnost hypotézy H2 o identitě anomických a religiózních respondentů. Z hlediska spokojenosti se soužitím lidí z blízkého okolí religiózní respondenti v Křenovicích jsou spíše spokojeni a vyhledávají kontakty s lidmi z tohoto okolí, oproti respondentům nere-

⁸) Platnost této hypotézy teoreticky vyvrátil Roof v sedmdesátých letech [viz Roof 1976].

⁹) Koeficient pořadové korelace Spearmanovo $\rho = 0,27$, $\alpha \leq 0,001$.

¹⁰) Koeficient pořadové korelace Spearmanovo $\rho = -0,35$, $\alpha \leq 0,001$.

ligiálním.¹¹ Katolíci nejsou vůči okolní společnosti uzavřenou skupinou. Z religiozních respondentů je spokojena se soužitím lidí v jejich okolí a kontakty s nimi vyhledává téměř polovina (48 %); kontakty nevyhledává a nespokojena je pouze malá část (5 %). Z hlediska obav a nadějí z vývoje společnosti se religiozní jedinci dívají do budoucnosti spíše s nadějemi,¹² ovšem respondenti anomičtí rozhodně s obavami.¹³ To opět potvrzuje netotožnost religiozních a anomických respondentů.

Vidíme tedy, že data neukazují na napětí mezi katolickým náboženstvím a společností. Katolická církev se nezdá být uzavřenou komunitou stojící na odlišných hodnotách a normách. V mém souboru se potvrdily závěry konstatované Masarykem [1930] a Durkheimem [cit. dle Sekot 1985], že náboženství je svou funkcí prospolečenská; může snižovat míru anomie. Katolické věřící nelze v obci Křenovice pojímat jako izolované od společnosti, jako neparticipující na ní, a rozhodně ne jako anomické.

Opětné promyšlení hypotézy H2 o normativním a hodnotovém rozporu mezi náboženskou skupinou a společností, nyní již nad daty z mého šetření, nás dovádí k pojmu, který je sociology náboženství obvykle kladen do opozice k pojmu církev. Lze se domnívat, že vyvrácení platnosti hypotézy H2 by patrně bylo obtížnější, pokud bych šetření provedl na jiné populaci. Hargrove [1966] píše, že jedním z řešení anomických pocitů pro ty, jejichž pouto k institucionalizovanému náboženství je okrajové nebo neexistuje, může být závazek k nějaké jiné náboženské skupině, která udržuje jasné hranice mezi jejími členy a chaotickou společností, poskytuje dobře definované přesvědčení a požaduje na svých členech dodržování striktních pravidel. Má na mysli populaci malé náboženské skupiny, radikálně eschatologicky zaměřené, a obvykle zařazované pod pojem náboženská sekta. Myslím si, že neplatnost hypotézy H2 by na této populaci nemusela být tak zřejmá jako na populaci členů katolické církve v Křenovicích. Oprávněnost této úvahy potvrzuje i Johnstone, když píše: „Hlavní charakteristika sekty, totiž protest, je obsažena v mnoha charakteristikách právě načrtnutých. Obvykle je tento protest dvojitý: (1) proti zavedeným tradičním náboženským formám a skupinám, které členové sekty považují za zbloudilce příliš odchýlené od původního náboženství; (2) proti vnější světské společnosti, na níž je pohlíženo jako na ztělesnění veškerých forem d'ábla“ [Johnstone 1983: 78]. Data z křenovické populace zřetelně naznačují, že skupina stojící v opozici k majoritní společnosti není katolická církev. Abychom mohli prohlásit, že hypotéza H2 neplatí obecně, bylo by zapotřebí ji otestovat i na jiných a především více konzistentních náboženských skupinách, než je církev katolická.

Jak jsme viděli, v Křenovicích katolíci dosáhli výrazně menšího skóre na Sroleově indexu anomie než nekatolíci (tabulka 1). Potvrdila se platnost první poloviny hypotézy H3 o tom, že religiozita a anomie se ovlivňují nepřímo. Nyní se podívejme na druhou polovinu hypotézy H3, která reaguje na podobné rozložení religiozity a anomie v populaci. Druhá polovina hypotézy H3 vypovídá o dvou extrémech s ne normálním statistickým rozložením jevů anomie a religiozity v určitých sociálních kategoriích. Vypovídá jak o nerovnoměrném rozložení anomie, tak o nerovnoměrném rozložení religiozity v sociálních kategoriích, jako jsou starší jedinci, nižší třída, chudí a nižší vzdělání. Při plat-

¹¹) Koeficient pořadové korelace Spearmanovo $\rho = 0,18$, $\alpha \leq 0,05$.

¹²) Koeficient pořadové korelace Spearmanovo $\rho = 0,23$, $\alpha \leq 0,001$.

¹³) Koeficient pořadové korelace Spearmanovo $\rho = -0,42$, $\alpha \leq 0,001$.

nosti hypotézy H3 by tedy religiózní jedinci měli mít nízký stupeň anomie v těch sociálních kategoriích, v nichž jedinci nereligiózní mají stupeň anomie vysoký.

Jak vidíme v tabulce 2, rozdíly v průměrné míře Sroleovy anomie od šedesátého roku života mezi religiózními a nereligiózními respondenty jsou zřetelné. Velikost rozdílu ukazuje na nerovnoměrné rozložení anomie a religiozity v kategorii starších jedinců.¹⁴ To znamená, že starší osoba, žijící v obci Křenovice, by měla být buď anomická nebo náboženská. Jinými slovy řečeno: Religiozita ve výběrovém souboru snižuje Sroleovu míru anomie, přičemž platí, že starší nenáboženský jedinec z obce Křenovice má s velkou pravděpodobností vysoký stupeň Sroleovy anomie. Z hlediska příslušnosti k sociální třídě a z hlediska chudoby bylo rozložení anomie podle stupně religiozity podobné. Existuje rozdíl (tabulka 2) v průměrné míře Sroleovy anomie mezi chudými, kteří jsou religiózní, a mezi chudými, kteří religiózní nejsou. Podobně existuje zřetelný rozdíl v míře anomie mezi jedinci nereligiózními z nižší třídy a jedinci religiózními z téže třídy (tabulka 2). Populace chudých a populace nižší třídy je zřejmě v obci Křenovice, podobně jako populace starších, rozdělena na dva extrémy. Religiózní chudí a chudí anomičtí jsou (podobně jako religiózní z nižší třídy a anomičtí z nižší třídy) dvě odlišné sociální skupiny. Z toho plyne, že chudí a jedinci z nižší třídy jsou v Křenovicích s největší pravděpodobností buď religiózní, nebo anomičtí.

U respondentů se základním vzděláním a u důchodců jsem našel obdobné rozložení průměrné míry Sroleovy anomie podle stupně religiozity (tabulka 2).¹⁵ Respondenti se základním vzděláním a důchodci, kteří nejsou religiózní, mají průměrnou míru anomie zřetelně vyšší než respondenti v těchto kategoriích, kteří religiózní jsou. Sroleova anomie a religiozita v těchto kategoriích není rovněž rozložena statisticky normálně a respondenti s nižším vzděláním a důchodci se zdají být v Křenovicích buď anomičtí, nebo religiózní.

Zajímavé je zjištění, že religiózní vysokoškoláci mají vyšší stupeň anomie oproti vysokoškolákům nereligiózním. Podobné nálezy vidíme i u bohatých religiózních, kteří jsou více anomičtí než bohatí nereligiózní. Domnívám se, že tato skutečnost mohla být způsobena jak ne zcela dostatečným počtem respondentů v těchto sociálních kategoriích, tak skutečností, že religiozita těchto skupin nemusí být nesena podobnými motivy jako religiozita chudých a méně vzdělanějších respondentů. U bohatých a vzdělaných katolíků lze předpokládat vzhledem k jejich vzdělání a vzhledem k jejich pravděpodobnému místu pracoviště zkušenost s odlišným sociálním prostředím, než jaké se vyskytuje v obci. Tato zkušenost, a z ní plynoucí případný odstup od místního společenství, by mohly stát za jejich zvýšenou anomii. Pokud bychom zjišťovali uváděné důvody náboženskosti, bylo by zajímavé porovnávat z hlediska těchto důvodů bohaté katolíky a katolíky chudé, katolíky vzdělané a nevzdělané. Snad by toto srovnání více vypovědělo o stupni Sroleovy anomie bohatých a vzdělaných katolíků. Jasně si zde uvědomuji, že svým měřením religiozity jsem mohl postihnout pouze velikost závazku ke katolictví. Význam tohoto závazku zůstává samozřejmě skryt v každém respondentovi; jedná se již o kvalitativní dimenzi religiozity.

¹⁴) Dle analýzy rozptylu jsou rozdíly průměrné míry anomie mezi religiózními a nereligiózními respondenty v nejstarších věkových skupinách zobecnitelné na hladině významnosti 0,05.

¹⁵) Rozdíly průměrné míry anomie mezi religiózními a nereligiózními respondenty v ekonomické skupině důchodci jsou podle analýzy rozptylu zobecnitelné na hladině významnosti 0,05.

Tabulka 2. Průměrná míra Sroleovy anomie ve věkových skupinách (N = 215), v kategoriích chudoby (N = 216), v sociálních třídách (N = 211), ve vzdělanostních skupinách (N = 216) a v ekonomických skupinách (N = 214) podle stupně religiozity

VĚK	RELIGIOZITA								
	nereligiózní			nevyhranění			religiózní		
18-29 let	2,57	1,45	(14)	2,80	1,40	(10)	1,50	1,22	(6)
30-39 let	2,75	1,24	(16)	2,50	1,37	(16)	1,28	1,11	(7)
40-49 let	2,06	1,51	(18)	1,72	1,60	(18)	1,77	0,83	(9)
50-59 let	3,00	1,68	(18)	2,56	1,33	(9)	3,00	1,63	(13)
60-69 let	3,44	1,51	(9)	2,15	1,90	(13)	2,15	2,04	(13)
70 a více	4,30	0,83	(6)	2,80	1,79	(5)	1,80	1,26	(15)
CHUDOBA									
chudí	3,30	1,56	(30)	2,84	1,41	(13)	2,78	1,65	(23)
spíše chudí	2,83	1,37	(42)	2,37	1,56	(52)	1,61	1,30	(36)
spíše bohatí	1,22	1,30	(9)	0,86	0,90	(7)	1,50	1,29	(4)
TŘÍDA									
nižší	3,58	1,44	(12)	4,00	0,00	(2)	2,50	1,55	(14)
nižší střední	3,00	1,35	(36)	2,41	1,54	(32)	2,07	1,62	(26)
střední	2,52	1,61	(31)	2,19	1,56	(36)	1,63	1,36	(22)
VZDĚLÁNÍ									
základní	3,83	1,47	(12)	3,25	1,50	(4)	3,33	1,22	(9)
vyučení	3,23	1,21	(35)	2,63	1,55	(41)	2,03	1,55	(33)
středoškolské	2,12	1,59	(31)	1,83	1,37	(24)	1,44	1,34	(18)
vysokoškolské	1,33	1,15	(3)	0,33	0,58	(3)	1,67	1,15	(3)
SKUPINY EKONOMICKÉ									
studenti	2,00	1,00	(3)	2,66	1,15	(3)	2,00	1,41	(2)
ek. aktivní	2,56	1,54	(55)	2,32	1,57	(53)	1,96	1,31	(28)
ek. neaktivní	3,00	1,30	(8)	2,33	2,08	(3)	1,25	0,94	(4)
důchodci	3,87	1,36	(15)	2,16	1,70	(17)	2,17	1,80	(28)

Poznámka: První sloupec v každé kategorii religiozity uvádí průměrnou míru anomie, druhý sloupec směrodatnou odchylku, a číslo v závorce uvádí počet analyzovaných případů.

Závěr

V úvodu stati jsme se tázali, jak je možné, že anomie a religiozita je v české populaci stratifikována podobně; jak je možné, že stupeň anomie je vysoký ve stejných sociálních kategoriích, v nichž je vysoký stupeň religiozity. Na podkladě empirického výzkumu jsem dospěl k následujícímu závěru: V křenovické populaci jsou anomie a religiozita rozloženy podobně. Katolická náboženská sice snižuje anomii, ovšem jak tato náboženská, tak anomie jsou výsledkem třetí proměnné – sociální podmíněnosti. U osob, které mají náboženskou zkušenost, se tato prohlubuje za určitých sociálních podmínek. Osoby bez náboženské zkušenosti se za stejných sociálních podmínek stávají anomické. To znamená, že lidé v Křenovicích se ve specifických sociálních podmínkách rozdělují na dvě skupiny – na náboženskou a na anomickou, s malým počtem uprostřed. V Křenovicích platí výrok, že religiózní jedinci mají nízký stupeň anomie v těch sociálních kategoriích,

v nichž jedinci nereligiózní mají stupeň anomie vysoký. Tímto způsobem interpretují vysokou míru religiozity v sociálních kategoriích, v nichž je stupeň anomie vysoký, a nabízím odpověď na výzkumnou otázku zformulovanou na začátku práce.

TOMÁŠ KATRŇÁK je studentem Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kde studuje obor sociologie-religionistika na magisterském stupni.

Literatura

- Babbie, E., F. Halley 1994. *Adventures in Social Research*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Foret, M. 1986. „Specifika sociologického zkoumání náboženské víry.“ *Sociologický časopis* 22: 62-74.
- Foret, M. 1987. „Typologie ve výzkumech religiozity a ateismu.“ *Ateismus* 15: 56-65.
- Foret, M. 1988. „K současným vztahům rodiny a náboženství.“ *Sociologický časopis* 24: 613-620.
- Hargrove, B. 1966. „New Religious Movements II: Anomie and the Sectarian Response.“ In *The Sociology of Religion*, ed. by B. Hargrove. AHM Publishing Corporation.
- Hlaváč, J. 1995. „Odcizení a religiozita.“ Diplomová bakalářská práce (strojopis). Brno: Škola sociálních studií MU.
- Johnstone, L. R. 1983. *Religion in Society. A Sociology of Religion*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Kadlecová, E. 1965a. „Výzkum religiozity Severomoravského kraje (metoda a technika).“ *Sociologický časopis* 1: 13-23.
- Kadlecová, E. 1965b. „Z výsledků výzkumu religiozity dospělých v Severomoravském kraji.“ *Sociologický časopis* 1: 135-147.
- Kadlecová, E. 1967. *Sociologický výzkum religiozity Severomoravského kraje*. Praha: Academia.
- Katrňák, T. 1997. „Problém vztahu religiozity a anomie.“ Diplomová bakalářská práce (strojopis). Brno: Škola sociálních studií MU.
- Křenek, F., H. Pavlincová, Z. Podveská 1982. *Světónázorová a hodnotová orientace obyvatelstva ČSSR staršího 15 let ve vztahu k náboženství a ateismu* (strojopis). Brno: ÚVSV ČSAV.
- Masaryk, T. G. 1930. *Sebevražda*. Praha: Čin.
- McGuire, B. M. 1981. *Religion: The Social Context*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Meier, L. D., W. Bell 1959. „Anomia and Differential Access to the Achievement of Life Goals.“ *American Sociological Review* 24: 189-202.
- Merton, R. K. 1957. „Social Structure and Anomie.“ In *Social Theory and Social Structure*, ed. by R. K. Merton. Glencoe, IL: Free Press.
- Middleton, R. 1963. „Alienation, Race, and Education.“ *American Sociological Review* 28: 973-977.
- Miller, C. R., W. Buttler 1966. „Anomia and Eunomia: A Methodological Evaluation on Srole's Anomia Scale.“ *American Sociological Review* 31: 400-406.
- Mizruchi, E. H. 1960. „Social Structure and Anomia in Small City.“ *American Sociological Review* 25: 645-654.
- Rabušic, L., P. Mareš 1996. „Je česká společnost anomická?“ *Sociologický časopis* 32: 175-187.
- Roberts, K. A. 1984. *Religion in Sociological Perspective*. Homewood, IL: The Dorsey Press.
- Roof, W. C. 1976. „Traditional Religion in Contemporary Society: A Theory of Local-Cosmopolitan Plausibility.“ *American Sociological Review* 41: 195-208.
- Sedláček, J. 1994. „Pojem anomie v kontextu Durkheimovy sociologie.“ *Sociologický časopis* 30: 135-145.

- Sekot, A. 1985. *Sociologie náboženství*. Praha: Svoboda.
- Srole, L. 1956. „Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study.“ *American Sociological Review* 21: 709-716.
- Struening, L. E., A. H. Richardson 1965. „A Factor Analytic Exploration of the Alienation, Anomia and Authoritarianism Domain.“ *American Sociological Review* 30: 768-776.
- Ugrinovič, D. M. 1974. „Religiozita a její sociologické zkoumání.“ In *Sociologie náboženství*, ed. J. Gabriel. Brno: UJEP.

Použité datové materiály

- European Value System Study* 1991. Údaje pro Českou republiku (systémový soubor).
- Houston, T. 1992. „Evangelizace v České republice a Slovenské republice po odstranění marxistické filosofie.“ Interní materiál. Brno: Ústav religionistiky FF MU.
- Výsledky sčítání lidu, domů a bytů 1991. Okres Vyškov* 1992. Brno: Český statistický úřad.